

УДК 82.09

DOI 10.24412/3005-849X-2025-4-204-210

**НАЗАРИЯИ “АДЛУ ИНСОФ” ДАР
КИТОБИ “АЛ-ВИСОТАТУ БАЙНА-Л-
МУТАНАБӢ ВА ХУСУМИҲИ”-И
ҚОЗИИ ГУРГОНӢ**

**ТЕОРИЯ СПРАВЕДЛИВОСТИ И
СОВЕСТИ В СОЧИНЕНИИ «АЛЬ-
ВИСАТАТУ БАЙН-АЛЬ-
МУТАННАБИ ВА ХУСУМИХИ»
КАЗИ ГУРГАНИ**

**THE THEORY OF "JUSTICE AND
CONSCIENCE" IN THE WORK "AL-
VISATATU BAYN-AL-MUTANNABI
WA KHUSUMIH" BY KAZI
GURGANI**

Ҳомидиён Ҳикматишох Комили, н.и.ф.,
дотсенти кафедраи филологияи араби
факултети забонҳои шарқи МДТ “ДДХ ба номи
академик Б. Гафуров” (Хучанд, Тоҷикистон)

Ҳомидиён Ҳикматишох Комили,
канд.филол.наук, доцент каф. арабской
филологии ф-та восточных языков
ГОУ “ХГУ им. Б.Гафурова”
(Худжанд, Таджикистан)

Homidiyon Hikmatshoh Komili, candidate in
Philology, associate professor of the department
of Arabic philology attached to the faculty of
oriental languages under the SEI “KhSU named
after acad. B. Gafurov” (Khujand, Tajikistan)
e-mail: Komili1978@mail.ru

Яке аз асоситарин принципҳои нақди адабӣ - “адлу инсоф”, ки китоби мунаққиди барҷастаи арабизабони форсу тоҷик Қозии Гургонӣ “ал-Висотату байна-л-Мутанаббӣ ва хусумиҳи” бар асоси он навишта шудааст, баррасӣ гардидааст. Усул ва равишҳои интиқодии Қозии Гургонӣ, ки ҳам асарҳои интиқодии замонааш ва ҳам замони муосир аз онҳо мутаасир шудаанд, ба риштаи таҳлил кашида шудаанд. Дар робита бо принциби нақдии зикришуда, баъзе аз андешаҳои интиқодии Қозӣ оварда шуда, ҳар яки он бо абёте аз ашъори шоирони арабизабони форсу тоҷик мавриди таҳлил қарор гирифтааст. Ҳамчунин таъкид шудааст, ки бояд мунаққид аснои интиқод оромиши рӯҳӣ ва омодагии равонӣ дошта бошад, вагарна вуҷуди ўро ҳасад, бадбинӣ ва таассуб фаро гирифта, ҳусни асарро ба қубҳ ва хуби онро ба бадӣ тағйир медиҳад. Агар мунаққид принциби “адлу инсоф”-ро риоя накарда, ба ҳавову ҳаваси шахсии ҳеш дода шавад, пас дар адабиёт ҷуз абёти каме дигар чизе боқӣ намонд.

Калидвожаҳо: принциби “адлу инсоф”, мунаққид, Қозии Гургонӣ, шоирони арабизабон, нақди адабӣ, китоби “ал-Висотату байна-л-Мутанаббӣ ва хусумиҳи”

Анализируется один из ключевых принципов литературной критики – принцип справедливости и совести, который лежит в основе трактата «Аль-Висатату байн-аль-Мутаннаби ва хусумиҳи» арабоязычного персидско-таджикского критика Казии Гургани. Рассматриваются методы и приемы критики, используемые Казии Гургани, а также их влияние на литературно-критические сочинения его эпохи и на современную литературную традицию. Особое внимание уделяется осмыслению принципа справедливости и совести в контексте литературной критики. В этой связи приводятся отдельные критические суждения Казии Гургани, иллюстрированные примерами из творчества арабоязычных персидско-таджикских поэтов. Подчеркивается, что критик должен обладать внутренним спокойствием и психологической устойчивостью, поскольку в противном случае его суждения могут быть искажены завистью, ненавистью и предрассудками. При отсутствии духовного равновесия положительное превращается в отрицательное, а достоинства – в недостатки. Таким образом, несоблюдение принципа справедливости и совести и подчинение личным страстям и желаниям приводит к утрате литературной

критикой её истинного смысла, вследствие чего в литературе не останется ничего, кроме отдельных строк.

Ключевые слова: принцип справедливости и совести, критик Кази Гургани, арабоязычные поэты, литературная критика, книга «Аль-Висатату байн-аль-Мутаннаби ва хусумихи»

This article explores one of the key principles of literary criticism—the principle of "justice and conscience," which underlies the treatise "al-Wisatu bayn al-Mutannabi wa Khusumihi" by the Arabic-language Persian-Tajik critic Qazi Gurgani. The work examines the critical methods and techniques used by Qazi Gurgani, as well as their influence on both the literary critical works of his era and the contemporary tradition. Particular attention is paid to understanding the principle of "justice and conscience" in the context of literary criticism. In this regard, selected critical judgments by Qazi Gurgani, expressed in the bayts of Arabic-language Persian-Tajik poets, are presented. The author emphasizes that a critic must possess inner peace and psychological stability, otherwise their judgment can be distorted by envy, hatred, and prejudice. Without spiritual balance, the positive becomes the negative, and virtues become flaws. Thus, failure to adhere to the principle of "justice and conscience" and subordination to personal passions and desires leads to the loss of the true meaning of literary criticism, resulting in "nothing left in literature but isolated lines."

Key-words: the principle of justice and conscience, critic Kazi Gurgani, Arabic-language poets, literary criticism, the book "al-Wisatu bayn al-Mutannabi wa Khusumihi"

Муқаддима

Илми нақд аз ҷумлаи улуме ба ҳисоб меравад, ки унсурҳои алоҳида он ҳам дар адабиёти Араб ва ҳам дар адаби Аҷам қабл аз ислом аз худ дарак дода буданд. Нахустин андешаҳои интиқодии қабл аз ислом бисёр сода ва сатҳӣ ба назар мерасад. Ин андешаҳо ва назарияҳо тадриҷан ба сабаби пешравии ҷамъият ва инкишофи илму дониш ташаккул ёфта, дар асрҳои нахустини исломӣ ба яке аз улуми мутадовила табдил ёфт.

Мақсади таҳқиқ:

Пайдоиш ва таҳаввули илми нақд дар адабиёти арабизабони форсу тоҷик имконият медиҳад, ки баъзе аз назариёти интиқодии нақд мавриди таҳлил қарор гирад, минҷумла:

-муайян кардани манбаҳои пайдоиши равишҳои интиқодӣ дар адабиёти арабизабони тоҷик ва араб;

-таҳлили андешаҳои интиқодӣ оид ба таҳаллули нақд дар адабиётшиносии тоҷик;

-омӯштан ва ба риштаи таҳқиқ кашидани усулҳои интиқодӣ дар адабиёти арабизабон.

Ҳадафи таҳқиқи ҳозир дар умум муайян кардани шароит ва омилҳои пайдоиши илми нақд ба мақсади ошкор сохтани вазъи мароҳили инкишофи он дар адабиёт мебошад. Ҳамчунин, дар ин мақола нишон дода мешавад, ки андешаҳои интиқодии Қозии Гургонӣ дар робита ба мутун ва ё порчаҳои шеърӣ, ки мавриди интиқод қарор мегиранд, ба риштаи таҳқиқи кашида шудаанд. Андешаҳои интиқодӣ ба шохидҳои зиёд аз осори мансури шуарои давр таъйид гардидаанд.

Усули таҳқиқ:

Барои ноил шудан ба аҳдофи гузошташуда ва ҳалли масоили таҳқиқшаванда, усулҳои зерин мавриди истифода қарор гирифтаанд:

-усули таҳлили назариявӣ: омӯзиш ва таҳлили абёти арабӣ аз нигоҳи интиқодӣ;

-усули таърифӣ: илман муайян намудани равиши мазкур аснои таҳлили осори адиб;

-усули истидлолӣ: бо далоили бароҳин ҳал намудани афкори интиқодии мунаққид;

Натиҷагирӣ:

Дар асрҳои нахусти ислом оид ба илми нақд китобҳои комил ва шомил, аз қабилҳои китоби “ал-Висотату байна-л-Мутанаббӣ ва хусумихи”-и Қозӣ Абдулазизи Гургонӣ, “Нақду-ш-шеър”-и Қудомат ибни Чаъфар (тав. 337х.), “Табақоту-ш-шуаро”-и Ибни Салом (тав. 231х.), “аш-Шеър ва-ш-шуаро”-и Ибни Қутайба, “Айёру-ш-шеър”-и Ибни Таботабо (тав. 322х.) ва ғайра арзи ҳастӣ кардаанд. Асарҳои Қозии Гургонӣ аз ҷумлаи асарҳои, ки назариёти гуногуни амики нақдиро дар худ ғунҷонида, арзиши нақдии пешрафтаи он асрро инъикос кардааст. Дар асрҳои минбаъда китоби маъмур дар шинохти илми нақд барои мунаққидону шоирон, суҳансароёну ҷамоагӯён сарчашмаи асосӣ гардид. Қозӣ Гургонӣ, ки аз ҷумлаи нахустин мунаққидони адабиёти арабидабони форсу тоҷик ва араб ба шумор меравад, дар китоби худ назариёт ва андешаҳои интиқодии ҷолибро ироа кардааст. **“Ҳирс бар адолату инсоф дар ҳукм”, “унсурҳои фанни шеър”, “таъсири муҳит ба асолати шеър”, “овардани далел дар аҳком”, “сирқоти шеърӣ”, “ҳаққи дифои шоир аз худ” ва “сароҳату ҷуръат дар суҳан”** мебошанд. **“Ҳирс бар адолату инсоф дар ҳукм”** аз муҳимтарин назарияҳои Қозӣ ба шумор меравад. Назари хонандагону муҳаққиқонро ба китоби “ал-Висота...” пеш аз ҳама ҳарисии зиёди муаллиф барои гузоштани меъёрҳои муайян дар ҳукм намудан ба шеъри шоирон ҷалб мекунад. Муаллиф таъкид мекунад, ки қабл аз он ки мунаққид ба интиқод пардозад, ҳатман як мавқифи оромиши рӯҳӣ ва омодагии равонӣ дошта бошад, то нақди ӯ мунсифона, дур аз таассуб содир гардад. Вале агар дар вай ин рӯҳия набошад, пас вучуди ӯро ҳасад, бадбинӣ ва таассуб фаро мегирад, ки он ҳусни асарро ба қубҳ, хубиро ба бадӣ тағйир медиҳад. Чуноне, ки аз забони шоир меғӯяд:

وعين الرضا عن كلّ عيب كليله ولكن عين السخط تبدي المساويا [10,6]

(Яъне: Чашми хушбин барои пушонидани ҳамаи айбҳо чун шаб аст, ки ҳамаро мепошонад, валекин чашми бадхоҳ айбҳои пушидаро ошкор мекунад).

Дар ин байт санъати маънавии ташбеҳ мавриди истифода қарор гирифтааст, ки шоир чашми ростбин, ҳақбин ва ҳақиқатҷӯро ба торикии шаб монанд кардааст, ки бо фарорасии он ҳар чизе, ки сабаби норасоӣ ва камбудӣ мешавад, дида намешавад.

Бояд таъкид намуд, ки аснои омӯзиши муқаддимаи китоби “ал-Висота” маълум мегардад, ки он чун хитобаи нақдии махсус барои мунаққидон навишта шудааст. Чунки Қозӣ аснои таълифи он ҳирс ба адолат дар аҳкоми интиқодиро таъкид намуда, онро ҷалби манфиату фоида ва қаноату таҳаммули ақли мунаққид мешуморад. Зеро мунаққиди огоҳ нафаре мебошад, ки чун ба қори интиқод даст занад, бояд ҷониби адлу инсофро бигирад, чунки вай дар ин асно ба илме даст мезанад, ки он маҳдуд ба як давра замон набуда, ҳамеша онро аҳли таҳқиқ мавриди истифода қарор медиҳанд. Ба ин хотир ҳеҷ муҳаққиқе аз рӯйи ҳавову ҳаваси шахсии худ наметавонад дар илме қореро анҷом диҳад, зеро агар қор ба ин ҳол сурат мегирифт, пас мардум дар адабиёт ашъори хубу бадро ҳифз наменамуданд ё он тавассути қиссаву ҳикоят ривоят намешуд ва ё барои намуна дар шинохти қалимути иборот дар илми забоншиносӣ мавриди истифода қарор намегирифт. Агар мувофиқи ҳавову ҳавас амал мешуд, танҳо абёти каме дар адабиёт боқӣ мемонд, ки на ба дарди ҷомеа меҳӯрд ва на ба аҳдофи улум ҷавобгӯ мешуд. Ин матлабро Қозӣ дар муқаддимаи китоби “ал-Висота” барои дарки ҳадафи дур будан аз ҳавову ҳаваси шахсӣ чунин баён кардааст: **“وأهل النقص زُجْلان: رجلٌ أتاه التقيرُ من قبله، وقعد به عن الكمال اختياره، فهو يساهم الفضلاء بطبعه، ويحلو على الفضل بقدر سَهْمِهِ؛ وأخِرُ رأى النقص ممتزجاً بخلقه، ومؤثلاً في تركيب فطرته، فاستشعر اليأس من زواله، وقصُرَتْ به الهمة عن انتقاله؛ فلجأ إلى حَسَدِ الأفاضل، واستغاث بانتقاص الأمثال...”** [4,1]. (Яъне: Ду мард аҳли нуқсон мебошанд: Якум марде, ки нуқсон аз ҷониби вай сар зада, ӯро аз қамолот ва ихтиёр намудани он бозмедорад. Пас вай бо таъби худ бузургиро сар гузошта, ба миқдори тавони худ ба он майл мекунад. Дуюм марде, ки нуқсон дар хилқаташ омехта шуда, аслан дар таркиби фитрати ӯ будааст. Ин шахс аз нест

накардааст. Вай аглаби ашъори Мутанаббиро сирка медонад ва бо ҳамин мазмун китобашро, яъне “ал-Ибонату ан сиркоти-л-Мутанаббӣ” – “Ошкор намудани дуздихон адабии Мутанаббӣ” номгузорӣ намудааст. Барои намуна порчаи шеърӣ аз шеъри Мутанаббӣ оварда, пас аз он аз ашъори шоирони гузашта ё муосирони вай меоварад. Сипас, онро ба мизони интиқод гузошта идао менамояд, ки Мутанаббӣ байти худро аз мазомини абёти зерин сирка намудааст. Аз чумла, яке аз абёти ўро ба таври зайл чунин меоварад:

لو كنتَ حشوّ قميصي فوق نمرقها سمعت للجن في حافاتها زَجلا [8, 27]

(Агар дар даруни чомаи ман дар болои зини шутур ҳам бошӣ, овози чинро аз ғушаву канори водӣ хоҳи шунӣ).

Сипас байтеро аз Аъшо яке аз шоирони машҳури аҳди ҷоҳилии араб ба таври зайл чунин меоварад:

ويُلْدَةُ مثلَ ظهرِ الترسِ موحشةً للجن بالليل في حافاتها زَجلا [8, 27]

(Кишваре, ки чун пушти сипар хомӯшу ваҳшадзада аст, пас шабона овози чин аз ғушаву канори он садо хоҳад дод).

Ҳамин тавр, Амидӣ дар интиқоди назми Мутанаббӣ аз ҳаддӣ нақд баромада, ҳатто баъзеи онро нодуруст ба ӯ нисбат медиҳад. Дар ин бора муаллифи “Иттиҷохоту-н-нақди-л-адабӣ” чунин мегӯяд: “على ما فيه من التحامل لم نجد فيه شيئاً من ذلك التعليل والتحليل الذي يطالب به أهل وكتاب – الإبانة – على ما فيه من التحامل لم نجد فيه شيئاً من ذلك التعليل والتحليل الذي يطالب به أهل وكتاب” [7, 52]. (Яъне: Дар китоби – ал-Ибонату – бар он чи дар он аст, мутаассифона, ҳеч андеша ва таҳлилро, ки аҳли адаб талаб мекунанд, пайдо накардем).

Ҳамин тавр, Қозӣ меъёри адлро дар ҳукм намудани осори илмиву адабӣ гузошта, онро асоси муҳим дар амалӣ намудани нақд қарор додааст. Дар ҳақиқат вай, қабл аз он ки ба танқид оғоз кунад, исрор мекунад, ки баъзе эътиқодхоро муқаррар намояд. Пас вай ба шеъри куҳане, ки барои тарафдорӣ он баъзе аз донишмандони аҳди аббосӣ таассуб менамуданд, бармегардад ва аз он шавоҳиди гуногунро барои ин ки шеъри мазкур аз камбудӣ ва нуқсон холӣ нест, меоварад. Вай бо ин амалкардаш меҷӯяд лағзиҳои адабии шеъри куҳан, яъне аҳди ҷоҳилии арабро, дар ҳоле ки худ дар он аср зиндагӣ накардааст, исбот намояд. Аз чумла, дар ин бора чунин мегӯяд: “هذه الدواوين الجاهلية والإسلامية فانظر هل تجد فيها قصيدة تسلم من بيت أو أكثر لا يمكن لعائب القدر فيه، إما في لفظه ونظمه، أو ترتيبه وتقسيمه، أو معناه أو إعرابه [4, 4]. (Яъне: Инҳо девонҳои аҳди ҷоҳилӣ ва исломӣ мебошанд. Пас нигоҳ кун, оё пайдо мешавад як байт ё якҷанд абёт аз қасидаи он ки аз нақд дар амон бошад, магар ё лафзи он, ё назмаш, ё тартибаш, ё тақсимаш, ё маъно ва ё эъробаш интиқод карда мешавад).

Мутаносибан ба ин усул Қозӣ дахҳо шавоҳид аз камбудии адабии шоирони ин ду аср, яъне аҳди ҷоҳилӣ ва давраи исломӣ меоварад. Ба таври намуна аз ашъори асосгузори адабиёти араб Имруулқайс чунин мисол меоварад:

أيا راكباً بلغ إخواننا من كان كِنْدَةً أو وَاغِل [4,14]

(Яъне: Эй мусофир ба бародарони мо, ки аз қабилаи Кинда ё Воғил ҳастанд, паём расонд).

Дар ин байт шоир ба ҷои калимаи “بَلِّغْ” – и арабӣ, ки феъли амр буда ба маънои “паём расон” меояд, феъли арабии “بَلِّغْ” – ро ки мазмуни “паём расонд”-ро дорад, истифода намудааст.

Қозӣ бар асоси ин шавоҳид таъкид мекунад, ки онҳо бисёр ва гуногунанд, вале танҳо қисме аз онҳоро зикр мекунад. Ин маънои онро надорад, ки Қозӣ маконати шоирони гузаштаро нодида гирифта ё танҳо аз шуарои муосир дифоъ карда бошад, балки ҳадафи ӯ ба мунаққид расонидани ин андеша аст, ки шоир дар баробари шахсияти олии буданаш, низ иштибоҳ мекунад, ки он ҷойгоҳ ва хунари шоирро коҳиш намедихад.

Бузург шуморидани як шоир аз дигараш, аз чумла шоири гузашта аз муосир ҷоиш нест, зеро шеъри хуб ба замон ва макон марбут нест. Дар ин бора Ибни Қутайба чунин таъкид намудааст: “ولم يقصر الله الشعر والعلم والبالغة على زمن دون زمن، ولا خصّ قوماً دون قوم، بل جعل الله ذلك مشتركاً” [3, 1, 63]. (Яъне: Худованд шеър, илм ва

балоғатро ба як замон маҳдуд накарда ва ба як қавм онро махсус накардааст. Балки онро (илму донишро-Ҳ.Ҳ.) дар миёни бандагонаш муштарақ дар ҳамаи ҷаҳон тақсим намудааст ва ҳар як қадимро дар асраш нав гардонидаст).

Дар робита ба андешаи Ибни Қутайба, Қиравонӣ дар китоби худ “ал-Умда” чунин менависад: “إن عنترة وهو الذي عاش في العصر الجاهلي كان يشعر أن الشعراء لم يتركوا له شيئاً إلا قالوه وكأنه يعد نفسه ” [9, 1, 91]. (Яъне: Антара, ки дар замони ҷоҳилият зиндагӣ кардааст, чунин эҳсос мекард, ки шоирон дар ҳамаи ҷиз (мавзӯ-Ҳ.Ҳ.) эҷод намуда, барои ӯ чизеро нагузоштаанд ва ӯро худро аз ҷумлаи навогарон меҳисобид).

Дар ҳақиқат Антара ибни Шаддод аз ҷумлаи шоирони машҳури муаллақасаро ба ҳисоб меравад, ки дар аҳди тоисломии адабиёти араб умр ба сар бурдааст. Вай дар он замон чунин андеша дошт, ки шоирон дар ҳамаи мавзуот эҷодиёт намудаанд ва бино ба ин андешааш ҳудафиро аз ҷумлаи шоирони навағаро ҳисоб менамуд. Ҳамин тавр шоири навағаро будани Антараро аз сурудаи худӣ ӯ метавон пайдо намуд, ки ӯ муаллақайи худро ба абёти зерин оғоз мекунад:

هل غادر الشعراء من متردّم أم هل عرفت الدار بعد توهم [2, 199]

(Яъне: Магар шоирон чизеро, ки хуб бошад гузоштанд ва ё оё манзил баъди ҳаёл намудан, шинохта шуд?).

Ин ҷо саволе ба миён меояд, ки агар ба ин байти Антара хуб назар карда шавад, пас дар бораи шеърӣ шоироне, ки садсолаҳо баъди ӯ зиндагӣ намудаанд, чӣ гуфта мешавад? Посуҳи саволи мазкурро метавон аз нахустин равиши интиқодии Қозӣ, ки он бояд мунаққид асноӣ интиқод дур аз таассуб адолатро риоя намояд, зеро нақд маъно надорад агар меъёр набояд, пайдо намуд. Аз ин лиҳоз, Қозӣ тавачҷуҳи ҳаракати мунаққидонро ба роҳи дуруст ҷалб намуда, аз назарияи шахсии адиб меғузарад ва риояи манҳаҷи адолатро барои худ равиши ягона ихтиёр намудааст. Дар бораи ин равиши Қозӣ донишманди араб Муҳаммад Зағлул дар китоби худ чунин менависад: “و إذا ما نظرنا إلى منهجه في الدفاع عن شعر المتنبي رأيناه بنى لنا منهجاً واضح ” [5, 303]. (Яъне: Агар ба манҳаҷи вай (Қозӣ-Ҳ.Ҳ.) дар роҳи дифоъ аз Мутанаббӣ назар кунем, мебинем, ки ӯ барои мо равиши возеҳро нишон медиҳад. Вай ин ҳангом адолатро дар ҳукм таъкид намуда, ба ҳавову ҳавас додашуданро нодуруст мешуморад).

5. Хулоса:

Ҳамин тавр, меъёри муайяннамудаи Қозиро дар замони худӣ зиндагии донишманд мавриди писанди донишмандону мутахассисон қарор гирифта, он дар асрҳои минбаъда низ сарчашмаи баҳрабардории нуктасанҷон гардид. Лозим ба таъкид аст, ки мунаққидони муосир низ аз меъёрҳои муайянкардаи Қозӣ дар осори таҳқиқотии худ ба таври вофир истифода кардаанд. Аз ҷумла донишманди муосири араб Зайф дар китоби “ан-Нақду-л-адабий” чунин меғӯяд: “إنه حكّم أمين فينبغي أن يضع في يده موازين عادلة رشيدة لا تميل مع أي هوى ولا أي ” [6, 57]. (Яъне: Дар ҳақиқат мунаққид ҳаками амин мебошад. Бояд дар даст мизони адолат ва ростиро дошта бошад ва ба ҳавову таассуб майл накунад). Ин андешаи Зайф, ҳақиқатан худӣ меъёри гузоштаи Қозӣ аст, ки дар бораи он ҳоло андеша ронда шуд.

ПАЙНАВИШТ:

- 1- ابن خلكان، ابو العباس شمس الدين احمد بن محمد. وفيات الأعيان وأنباء أبناء الزمان. ج. 1-8. حققه احسان عباس. - بيروت: دار صادر، 1994/1414. ع. (1968)
- 2- ابن شداد، عنترة. الديوان. — بيروت: المكتبة الثقافية، 1981.
- 3- ابن قتيبة، أبو محمد عبدالله بن مسلم. الشعر والشعراء. — مصر: دار المعارف، 1966.
- 4- الجرجاني، علي بن عبدالعزيز القاضي. الوساطة بين المتنبي وخصومه. تحقيق وشرح محمد أبو الفضل إبراهيم علي محمد البجاوي. — بيروت: المكتبة العصرية، 1427هـ/2006م. -400ص.
- 5- سلام، محمد زغلول. تاريخ النقد الأدبي والبلاغة حتى القرن الرابع الهجري (د. ت).
- 6- ضيف، شوقي. النقد الأدبي. دار المعارف، 1962.

- 7- عبد الرحمن، منصور. اتجاهات النقد الأدبي في القرن الخامس. – مصر: مكتبة الأنجلو المصرية، 1977. 511ص.
8- العميدي، أبوسعده محمد بن أحمد. الإبانة عن سرقات المتنبي. تقديم وتحقيق وإبراهيم الدسوقي البساطي. – مصر: دار المعارف، 1961. 286ص.
9- القيرواني، ابن الرشيقي. العمدة. بيروت: دار الجبل، 1981.
10- أبو الرب، حسن. القيمة النقدية لكتاب الجرجاني "الوساطة بين المتنبي وخصومه". مجلة جامعة النجاح للأبحاث (العلوم الإنسانية) المجلد 21 (2) 2007.

REFERENCES:

1. Ibn Khallikan, Abu Al-Abbas Shamsuddin Ahmad bin Muhammad. *Deaths of Eminent Men and History of the Sons of the Epoch*. Vol. 1-8. Verified by Ihsan Abbas. – Beirut: Dar Sader, 1414/1994. (1968).
2. Ibn Shaddad, Antarah. *The Diwan*. – Beirut: The Cultural Library, 1981.
3. Ibn Qutaybah, Abu Muhammad Abdullah bin Muslim. *Poetry and Poets*. – Egypt: Dar Al-Maaref, 1966.
4. Al-Jurjani, Ali ibn Abd al-Aziz al-Qadi. (1427 AH/2006 CE). *Al-Wasata bayn al-Mutanabbi wa Khusumih* [The Mediation between al-Mutanabbi and his Opponents]. Edited and explained by Muhammad Abu al-Fadl Ibrahim Ali Muhammad al-Bijawi. Beirut: Al-Maktaba al-'Asriya. 400 pp. [in Arabic].
5. Salam, Muhammad Zaghloul. *The History of Literary Criticism and Rhetoric until the Fourth Hijri Century*. (n.d.).
6. Diab, Shauqi. *Literary Criticism*. Dar Al-Maaref, 1962.
7. Abd al-Rahman, Mansur. (1977). *Ittijahat al-Naqd al-Adabi fi al-Qarn al-Khamis* [Trends in Literary Criticism in the Fifth Century]. Misr (Egypt): Maktabat al-Anglo al-Misriyya. 511 pp. [in Arabic].
8. Al-'Amīdī, Abū Sa'd Muḥammad ibn Aḥmad. *Al-Ibānah 'an Saraqāt al-Mutanabbī* [Clarification of al-Mutanabbī's Literary Thefts] / ed. and comm. by Ibrāhīm al-Dasūqī al-Baṣāṭī. – Cairo: Dār al-Ma'ārif, 1961. – 286 pp.
9. Al-Qayrawani, Ibn Rashiḳ. *The Mainstay*. – Beirut: Dar Al-Jeel, 1981.
10. Abu al-Rub, Hassan. (2007). *Al-Qima al-Naqdiyya li-Kitab al-Jurjani "Al-Wasata bayn al-Mutanabbi wa Khusumih"* [The Critical Value of al-Jurjani's Book "The Mediation between al-Mutanabbi and his Opponents"]. *Majallat Jami'at al-Najah lil-Abhath (al-'Ulum al-Insaniyya)* [An-Najah National University Journal for Research (Humanities)], 21(2). [in Arabic].